

Cuprins

<i>Prefață</i> de Alberto Pérez-Gómez	7
<i>Introducere</i>	9
Semiotica creației: <i>poiēsis</i> și <i>poeta faber</i>	27
PARTEA I – <i>Poiēsis</i> și <i>faber</i>: O altfel de raportare la concretul creației arhitecturale	31
1. Creația arhitecturală și esența lui „a face”	33
1.1. <i>Poiēsis, prāxis, téchnē</i> și <i>phronesis</i> – atunci și acum.....	33
Origini clasice – producție, acțiune, îndeletnicire practică, înțelepciune practică	33
Interpretări contemporane – <i>poiēsis</i> între producție și creativitate, <i>téchnē</i> între tehnologie și meșteșug, <i>phronesis</i> între „knowing how” și „knowing from within”	38
1.2. <i>Faber</i> și <i>fabrica</i> – subiectul și obiectul lui „a face”	46
2. Importanța exersării manuale în cadrul profesiei de arhitect.....	58
2.1. Experiența directă a lucrului propriu-zis – între „saper fare di sua mano” (Filarete) și „experiencing with his own hands” (Christopher Alexander)	58
2.2. Revalorizarea actului manual în arhitectură prin prisma raportului practică-teorie	74
3. Materializarea filosofiei lui „a face” în context arhitectural.....	88
3.1. Experiența lui „a face” în probe concrete	88
Filarete – între <i>ars mechanica</i> și <i>ars liberalis</i>	88

Christopher Alexander – arhitect, artist, arhitect	104
3.2. Mecanismele implementării filosofiei lui „a face”	114
Premisa – <i>oikonomiā</i> edificării	115
Mecanismele – între „dare ordine alla edificazione” (Filarete) și „direct management” (Christopher Alexander).....	118

PARTEA a II-a – <i>Poiēsis</i> și <i>poeta</i>: Către o regăsire afectivă și simbolică a creației arhitecturale	127
1. Creația arhitecturală în reflecții poetice	129
1.1. Origini: <i>poiēsis</i> și <i>phronesis</i> – între zămislire întru frumusețe și chibzuire spre binele uman	129
1.2. <i>Poiēsis</i> și <i>poeta</i> – creația arhitecturală între artă poetică și poetic	134
Arhitectura și arta poetică: act creator, creație, personalitate creatoare	135
Arhitectura și poeticul: „Stimmung”, chip poetic, atmosferă, „feeling”	141
2. Manifestări poetice ale creației arhitecturale: Filarete și Christopher Alexander	153
2.1. „Un placere voluntario”	154
Filarete și definirea edificării	154
Plăcerea creației între pasiune și delectare	168
2.2. Meta-dimensiuni ale caracterului poetic arhitectural	181
<i>Po-etic</i>	182
Simbolic.....	193
3. Către ideal – scopul poetic al creației arhitecturale	200
<i>Explicit liber</i>	205
Bibliografie	209
Planșe	225
Sursa ilustrațiilor	233

Prefață

Această lucrare bine realizată și remarcabil de ambițioasă încearcă să aproximeze natura și posibilitățile creației arhitecturale autentice, poetice și etice dintr-o perspectivă critică și istorică, ținând cont de limitări culturale contemporane, precum dificultățile date de absența împărtășirii unui model cosmologic, într-o lume în care actul creației se impune de la sine arhitectului profesionist, și totuși, trebuie să recunoaștem imposibilitatea reducerii complexității culturii la geniul auctorial. Toate acestea în contrast cu contexte premoderne, în care bogăția culturală era o condiție primară și arhitectul înfățișa o serie de *locuri* comune, recunoscute a priori ca fiind pline de semnificație, care sprijineau viața armonioasă și sănătatea psiho-somatică. Problema „creației” contemporane este legată de pretenția ei de a uzurpa această bogăție, considerând complexitatea geometrică, inovația formală sau tehnică adevăratele surse ale designului semnificativ și ignorând, astfel, semnificațiile pre-existente ale materialelor, situațiilor de viață și locurilor calitative la care arhitectura trebuie să răspundă.

Bazându-se în parte pe teza de doctorat în arhitectură a autoarei¹, această lucrare de actualitate discută o problemă centrală pentru disciplina arhitecturală – însuși sensul creației. Subiectul este abordat într-o manieră neconvențională și deosebit de originală, organizându-și argumentarea în

¹ Simina Anamaria Purcaru, „Arhitectonica lui *poiesis*: Către o reconsiderare a creației arhitecturale peste timp”, teză de doctorat, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, 2018.

două mari secțiuni, care se apleacă asupra caracterului material și simbolic al actului creației, aducând interpretări deosebit de interesante și neașteptate ale conceptelor semiotice.

În timp ce discută procesul creativ într-un dialog între contextul pre-modern și cel contemporan, cartea oferă explicații filologice pertinente ale termenilor și conceptelor cheie. În centru stă chestiunea arhitectului ca *poeta/faber*: *poeta* este artizanul de cuvinte, însăși esența existenței și idealul, cuvinte poetice și „phronetice”, în timp ce *faber* se referă la semnificația originală a lui *poiesis* – a face, bazându-te pe înțelepciunea nonreprezentatională a corpului (cum explică fenomenologia și recenta știință cognitivă enactivă) și pe racordarea ei la materialitate prin obiceiuri și deprinderi. *Poesis* și *praxis*, frumosul „făcut” (*techne* – artă) și binele „zis” (acțiune politică), sunt aduse împreună prin intermediul limbii, filosofia practică a lui Aristotel (nu *episteme*) care este condusă de prudență, o abilitate retorică. Este necesar să reținem faptul că, în lumea clasică, *poiesis*, deși teoretic produce ceva nou, nu este niciodată o chestiune de creație *ex-nihilo*, de neconceput înainte ca mitologia iudeo-creștină a Genezei și timpul linear să devină dominante în culturile europene. Aceasta explică „devalorizarea” inovației la Vitruviu, considerată enigmatică de către mulți cercetători, precum și încercarea arhitecților renascentiști (ca Filarete) de a-și realinia operele cu cele faimoase din trecut, care imitau ordinea cosmică – un sens al creației mult diferit de cel al modernității, cu accent pe noutate și geniu.

Phronesis, un alt termen adus în discuție de către autoare, este crucial în explicarea creativității poetice și etice. El este legat de domeniul discursiv al filosofiei practice, ale cărei „adevăruri” nu sunt echivalente cu *episteme* (el nu are precizia lui *theoria* și a matematicii), dar este crucial „pentru a explica acțiunii dincolo de simplul empiric”. El este crucial întrucât reprezintă originea posibilităților actuale ale discursului arhitectural ca hermeneutică (mai curând decât ca „știință aplicată”, cum apare mai frecvent). Cele trei aspecte distincte ale cunoașterii cu modalitățile lor separate de manifestare a adevărului (*episteme*, *techne* și *phronesis*, venind de la Aristotel) contribuie

la deplinătatea discursivă a disciplinei așa cum este caracterizată în textul lui Vitruviu (într-adevăr, așa cum afirmă autoarea, dincolo de particularitățile antitetice care pot fi sugerate între *poiesis*, *techne* și *praxis*).

Plecând de la acești termeni și concepte clasice, studiul discută relația dintre creator, act creativ și creație, implicând două contexte foarte diferite, cel pre-modern și cel contemporan. Pentru Filarete (ca reprezentant ales de autoare pentru contextul pre-modern), opera de arhitectură „câștigă” cu adevărat în transpunerile dintre idee și realizare, cunoașterea de tip artizanal adaugă o dimensiune profundă care se manifestă în clădirea finită ca semnificație emoțională, cognitivă și chiar erotică; „spațiile de transpunere” nedefinite între idei, desene și clădiri sunt mai degrabă glorificate decât regretate (spre deosebire de vremurile de astăzi, unde, prin fabricarea instrumentală, se așteaptă o relație unu-la-unu între modelele digitale arhitecturale și clădire). Pentru Filarete, analogia operațională este cea a unei semințe care devine copac (pe modelul unei transmutații alchimice, iar nu al unei transpuneri mecanice). Autoarea demonstrează felul în care Filarete a fost el însuși un artizan desăvârșit, abilitățile sale clasificându-i percepțiile și înțelegerea „de jos-în-sus”: știința cognitivă enactivă de astăzi înțelege mai bine acest fenomen paradoxal. Lumea pare diferită pentru cel care posedă anumite abilități motorii, nu este o chestiune de informații tehnice, nici chiar de „know-how”. În plus, Filarete, asemeni unui alchimist, a fost atent la revelațiile poetice ale unui asemenea tip de creație, în tradiția clasicului *poiesis*, o dezvăluire a ceva ce *se presupune a fi deja acolo* (acesta este tocmai felul în care Heidegger a înțeles tradiționalul *techne-poiesis*, în opoziție cu tehnologia).

Această abordare, crucială pentru Filarete și pentru o mare parte din teoria premodernă, este adesea exclusă din discursul contemporan predominant, fiind diferită de un act de creație de sus-în-jos asumat în modernitate sau de un interes pentru meșteșugurile și meseriile de construire în scopul înțelegerii proceselor din punct de vedere intelectual și al încorporării lor într-o ecuație de proiectare. Cu toate acestea, autoarea reușește să dezvăluie posibilitățile

creației poetice pline de sens în contextul actual, prin abordarea dintr-o perspectivă nouă a contribuțiilor lui Christopher Alexander. Foarte cunoscut pentru controversata sa abordare sistemică, „algoritmă” și analitică asupra designului și pentru paradigma sa „funcționalistă” (reductivă), preocupările și aspirațiile târzii ale lui Alexander au încercat în mod explicit să cuprindă în teorie nu numai caracterul lui *episteme* (limbaje matematice), ci și pe cel al adevăratului *phronesis* (limbajele naturale cotidiene, polisemice). În timp ce criticii încă ar mai putea pune la îndoială rezultatele practice ale efortului său, intenționalitatea sa conceptuală este revelatoare. Înțelegerea premodernă a discursului arhitectural („teoria”) este în contradicție cu orice așteptare de a reduce această înțelegere la variabile informaționale într-un model matematic. Discursurile premoderne au înflorit în complementaritatea, dar și specificitatea și diferența dintre *theoria* și *poiesis*, mediate de *phronesis*: într-o cosmologie aristoteliană (spre deosebire de universul nostru modern galileean și cartezian), ideile matematice ocupau exclusiv tărâmul supra-lunar. Astfel, scriitorii renascentiști precum John Dee și Luca Pacioli, de exemplu, au subliniat că „o linie în minte NU este linia pe care o trasăm cu rigla”, mizând pe independența și chiar prioritatea înțelepciunii meșteșugărești. În urma eșecurilor metodelor sale de proiectare anterioare, Alexander a înțeles cu adevărat problemele asociate cu evenimentele și procesele societății tehnologice, arhitectura nemaifiind „sensibilă la context”. După cum arată autoarea, în scrierile sale târzii el a subliniat importanța unei educații practice și a regretat faptul că în secolul al XX-lea, în ciuda câștigurilor tehnice incontestabile, orașele noastre au devenit, în general, mai puțin reușite din punctul de vedere al bunăstării noastre mentale și sociale.

Cel mai important este să subliniem că argumentul acestei cărți nu ia niciodată forma unei diagrame filosofice; nucleul său este dezvoltat printr-o interpretare detaliată a ideilor principalilor protagoniști. Exegeza atentă a lucrării *Libro*, aparținându-i lui Antonio Averlino, „Il Filarete” oferă observații importante asupra conceptului de *volunptas*. Autoarea relevă asocieri pline de substanță între felul în care Filarete înțelege abilitățile artisanale

și pozițiile sale teoretice. Alăturările pline de creativitate pe care autoarea le face între Filarete și Alexander sunt edificatoare, apreciind multiplele contribuții ale celui din urmă printr-o selecție a scrierilor sale teoretice târzii și a propriilor sale preocupări artistice și artizanale. Discursul se îmbogățește atunci când ideile protagoniștilor sunt contextualizate pe deplin în complexitatea contextelor și culturilor de proveniență.

În concluzie, această carte reprezintă o contribuție binevenită la înțelegerea creației arhitecturale etice, o înțelegere care reiese dintr-o imaginație materială și „phronetică” și care încearcă să restituie valoarea lui *poiesis* în contextul actual. *Poeta faber*, creatorul sensibil și perceptiv, care înțelege semnificația profundă a actului său creativ, are puterea de a inspira designerul contemporan să depășească unele dintre dificultățile și limitările culturale ale timpului nostru. Studiul ne ajută să înțelegem caracterul creației prin prezentarea unor aspecte pertinente care nu sunt discutate în mod obișnuit în sfera teoretică actuală.

**Alberto Pérez-Gómez,
McGill University, Montreal
iunie 2019**

Introducere

La începutul anilor 1980, apariția unui studiu de referință marchează momentul chestionării semnificației curente a creației arhitecturale. Este vorba despre *Architecture and the Crisis of Modern Science*,¹ aparținând lui Alberto Pérez-Gómez. Premiata cu *Alice Davis Hitchcock Award*, această carte formulează cu sensibilitate și acuitate termenii unei situații problematice identificate la nivelul simbolic al producției arhitecturale. În cheie husserliană, autorul observă incapacitatea contextului contemporan de a reconcilia cele două dimensiuni fundamentale care stau la baza logicii oricărui sistem: cea formală – sau sintactică, ce corespunde relațiilor stabilite între elementele componente – și cea transcendentală – sau semantică, ce privește raportarea fiecărui element la „lumea vieții” („Lebenswelt”). La nivelul domeniului arhitectural, această criză se manifestă ca orientare exclusivă asupra raționalității arhitecturii, susținută de caracterul ei funcțional, tehnic sau economic, marginalizând dimensiunea ei simbolică, manifestată prin caracterul poetic, etic sau transcendental al edificării.²

În acest context, se formează o nișă profesională, aflată în continuă dezvoltare, ce își propune să răspundă critic situației problematice identificate, căutând să re-aducă în discursul și practica arhitecturală contemporană acea dimensiune simbolică a sistemului arhitectural, sub diversele ei forme:

¹ Alberto Pérez-Gómez, *Architecture and the Crisis of Modern Science* (Cambridge, Massachusetts; London, England: MIT Press, 1983).

² Pérez-Gómez, *Architecture and the Crisis of Modern Science*, cit., 4-8.

de la percepția psiho-somatică a edificării și raportarea ei etică față de oameni (colaboratori sau beneficiari) și mediu (natural sau antropic), până la încercarea ei de a articula nivelurile superioare ale realității (metaforic, ritualic sau spiritual).

Astfel, pe marginea situației identificate de Alberto Pérez-Gómez și în spiritul atitudinii create în nișa pe care am menționat-o, volumul de față, ce reprezintă forma revizuită a unui extras din teza de doctorat a autoarei³, explorează semnificația gestului creativ arhitectural, urmărind dinamica relației dintre creator, act creativ și creație.

Născută din convingerea personală căpătată prin propriul exercițiu arhitectural și din resimțirea lipsei produse de această obliterare semantică și simbolică ce alimentează criza actuală a profesiei, lucrarea are ca temă modul în care se definește arhitectura peste timp, ca act creator deopotrivă material și simbolic. Concretizarea acestei teme se face sub semnul unui concept clasic – *ποίησις* / *poiēsis* – actul creator material și simbolic – ale cărui semnificații sunt explorate în cheie arhitecturală, prin aplecarea asupra proiectării lor în contextul preocupărilor contemporane menționate.

Încercând să răspundă cât mai elocvent temei alese și caracterului ei organic aparte, **structura volumului** de față cuprinde două părți ce corespund palierelor de manifestare a fenomenelor discutate: concret, ținând de substanța materială a actului creativ, și abstract, urmărind dimensiunea lui simbolică.

Este adusă în prim-plan chestiunea arhitectului ca *poeta faber*, creator condescendent și sensibil, și făuritor ingenios al propriilor idei. Înțelegerea actului creativ arhitectural deopotrivă la nivel material și simbolic este susținută prin invocarea a două personalități, Christopher Alexander, în fața căruia este adus Antonio Averlino (Filarete), inițiind astfel un dialog peste

³ „Arhitectonica lui *poiēsis*: Către o reconsiderare a creației arhitecturale peste timp”, elaborată sub coordonarea prof. dr. arh. Ana Maria Zahariade și susținută la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, în decembrie 2018.

timp între operele și concepțiile lor. Dialogul angajează nu numai două personaje, ci și două culturi, cea contemporană și cea renescentistă, alese pentru importanța lor în redefinirea profesiei. La fel de neîntâmplătoare este și alegerea celor doi protagoniști, ei ilustrând perfect, prin practica și concepția lor, acea „semiotică a creației”, înțelegând ca dinamică a procesului creativ arhitectural între semnificația lui material-concretă și cea poetic-simbolică.

Prima parte se axează, prin alăturarea dintre *poiēsis* și *faber*, asupra ipostazei arhitectului de făuritor ce produce experimentând și implicându-se direct în realitatea fizică și construcția a operei sale. Pe rând, sunt urmărite diverse chestiuni care să fundamenteze și să argumenteze validitatea unei astfel de înțelegeri în contextul arhitectural contemporan. Această parte se dedică întâi discutării în context clasic și contemporan a câtorva concepte relevante pentru studiul de față: *poiēsis* între creație și producție, *téchnē* între artă/ meșteșug și tehnologie, *phronesis* între înțelepciune practică și „knowing from within”, și *fabrica*, ca neîntreruptă și constantă exersare a practicii, lucrarea de mâini plăsmuită. Apoi, comentând anumite aspecte-cheie ale raportării la creația arhitecturală ale celor doi protagoniști, Filarete și Christopher Alexander, discursul argumentează sensul exersării practice în cadrul profesiei de arhitect și necesitatea revalorizării acestui exercițiu, arătând în continuare modalități concrete de aplicare a ceea ce am numit „filosofia lui a face”.

Partea a doua se oprește, prin alăturarea dintre *poiēsis* și *poeta*, asupra ipostazei de creator a arhitectului, cea care aduce în existență idei, percepții și simboluri. Întâi, se caută punctele de contact între creația arhitecturală, pe de o parte, și arta poetică, respectiv domeniul poeticului, pe de altă parte. Sunt comentate o serie de concepte esențiale pentru întregul demers: *poiēsis* și *phronesis*, de această dată între zămislire într-o frumusețe și chibzuire spre binele uman, „Stimmung”, ca dispoziție creatoare, „chipul poetic” heideggerian și „feeling”, ca esență a raportării la actul creației. Apoi, atenția se oprește asupra manifestărilor poetice ale creației arhitecturale, așa cum apar